

Գ Ր Ա Խ Օ Ս ՈՒ Թ Ի Ի Ն

ԽՕՏԻՍԵԱՆ, Մարիամ:—Վժբախտ կին: Վէպ, Հրապ. Թիֆլիսի Հ. Հրապ. ընկ. № 156. Թիֆլիս, տպարան Մ. Դ. Ռօտինեանի: 139 էրես. 1899 թ.

Սրանով չորրորդ վէպն է, որ հեղինակը ընծալում է հալ ընթերցողներին. 1) Հեղինէ, երկու մասից (արտատպած Մուրճ-ից, 1892 թ.). 2) Նոր ճանապարհի վերադ, վէպիկ. (Մոսկա 1894). 3) Փնսալ որսողներ, վէպիկ. (Թիֆլիս, 1899) և 4) Վժբաղ. կին:

Ութ տարին (1892—1899 թ.) և վէպերի իրար չափորդելը մի ֆաքտ է, որ մարդի մրածել է տալիս, արդեօք լառաջարկութիւն նկատուո՞ւմ է հեղինակի մէջ կամ գրածքի արժանաւորութեան տեսակէտից, կամ շօշափած խնդիրների առատութեան ու բազմակողմանիութեան տեսակէտից, Նրբ ալսպէս քննելու լինինք, ու նախնք չորս գրածքն էլ ժամանակագրական կարգով, աչքի կընկնի հետեւեալը. որ հեղինակը շատ մոնոտոն կերպով զբաղւում է անհամապարասխան էակների ամուսնութիւնից առաջացած բարդութիւններով և աշխատում է մի ելք գտնել: Նրի-դասարդնիր իրենց լաւ խօսքերով,

իրենց լառաջարկական և հասարակական շահերի ծառայող ներկայացնելովը գրաւում են հարսնացու և նրանց կամ շաւաճանում են (Նոր ճան. վերադ), կամ փոխում են իրենց լարաբերութիւնները յէպի կինը և անտանելի կեանք ստեղծում (Հեղինէ) կամ կնոջ հարստութեան վերաջիրաւունք ձեռք բերելուց չեղող կնոջը արհամարում, տանջում, մինչև ինքնասպանութեան են հասցնում (Վժբաղ. կին): Զանազան ամուսնութիւններ է, որ ներկայացնում է մեզ հեղինակը, ի հարկէ յրանց բացասական կողմերը մեր աչքի առաջ չենելու համար, միևնույն ժամանակ յրանց հակադրելով լաջող կերպով ամուսնացած զուգեր, որոնք ապրում են տարրակների նման շունշունալով և թեկնները իրար քսելով. կարծես կեանքում միայն կամ ծալրալեղ յժբաղ. պիտի լինի ամուսնութիւնը կամ ծալրալեղ երջանիկ, իշիլլիականութեան հասցրած: Ապա յժբաղ. ամուսնութիւնների մէջ ինչ-

մեծ շեր է կատարում օրիորդների ինստիտուտային կրթութիւնը! Ինչպէս պ. Արարկեօր իր գրած քննարկով աշխատում է մարդկանց հաւատաշէնել, որ եթէ կաթոլիկները վռնդւին թիւրքաց հաւերի միջից, ալիքեղ անմիջապէս խաղաղութիւն կը փրկի, ալիպէս էլ Տ. Մարիամ Խաթիսեանը կարծում է, որ եթէ ինստիտուտները չլինեն, մեր կանաչ միանգամով կը դառնան հիւնալի տանքի կիներ, կը սկսեն լուրջ սիրել, լուրջ կը վերաբերին շէպի իրենց ամուսնական պարտականութիւնները և չեն դաւաճանի իրենց ամուսիններին: Այց, իսկը սա է որ հարկաւոր է ձուկը գլխից բռնել, թէ չէ ինստիտուտների ազդեցութիւնը չէզոքացնելով կարիքի քանի հազարերորդ մասը բուժած կը լինենք:

Վէպերից երկուսը՝ Հեղինէն և Նոր ճանապարհի վերա-ն շատ լուսաւոր վերջաբանութիւն ունին: Հեղինէն ամուսնուց բաժանելուց չեղող լաջողեցնում է իր սիրած մարդի հետ միանալ նոյն իսկ չգրկելով երեխան իր մօր պահելու իրաւունքից: Իսկ Լիզան (Նոր ճան. վերա) նշանածի դաւաճանութիւնից չեղող իրեն նւիրում է հասարակական գործունէութեան, սկսում է դպրոց կառավարել, ապա գնում է Եւեցարիա մանկավարժութիւն սովորելու և թէ Հեղինէնով հեղինակը մեզ ուզում է ասել, թէ ներկա հասարակական կազմակերպութեան ժամանակ հնարաւոր է ամուսնուց բաժանել և իր երեխան էլ նոյն իսկ մօրը ունենալ, միայն թէ կինը տոկալ, համբերի նշուլթիւնների, զրկանքներից չը

վատւի, կարծում ենք նա խնդիրը դրանով լուծած չի լինում, քանի որ հէնց ինքը իր միւս վէպում, «Դըմալի-կին», անլաջող ամուսնութեամբ կապւած մի կնոջ համար ուրիշ ելք չի գտնում բացի ինքնասպանութիւնից: Իսկ եթէ ասենք, դրանք եզակի շէպեր են, և իրենցով լուսաբանում են խնդիրը ալս կամ ալն կողմից, ալի-շէպքում դրանք մեզ ներկայանում են շատ զուրկ գեղարւեստական արժանիքից և բռնադրօսիկ կերպով ալս կամ ալն վախճանին լանգեցրած:

Արժանիք կը ներկայացնէին ալս գրած քննարկ, եթէ խնդիրը պարկերացնէին աւելի բնական դիրքով, երբ անլաջող ամուսնութեամբ կապւած կնոջ դրութիւնը ներկայանար իր իսկական անելանելի վիճակով: Թոյ դրա համար Հեղինէն սորալած լինէր նոյն իսկ վերադառնալ իր ամուսնու մօր և քարշ տար իր անտանելի վիճակը. ոչ ոք սրա համար հեղինակին չէր մեղադրի չեղողի մութեան մէջ, ալս պարզապէս կասէինք.— ահա մի պարկեր, մի թըլւառ արարած, որ ժամանակակից հասարակական անկանոն կազմակերպութեան շնորհիւ սորալած է իր գոլութիւնը անցկացնել դառն արցունքներով: Եւ իրականութիւնն էլ սա է. քանի որ ամեն կին, ինչպէս Հեղինէն, չի կարող ունենալ իշխան ճակոճու նման մի քեռի, որը նրա համար ապահովաւ լաջողեցնելու մասին մտածէ՝ օրինակ, հէնց Մարիամը (Դըմալի-կին). Մի-թէ անլաջող ամուսնութիւնից վերջրած մի իրական պարկեր, որ չու-

նենալ որանց նման բռնազբոսիկ վերջաւորութիւն, պակաս պաշտպանողական ձալն կը լինի լոգոսոփ կանոնաց յատի:

Բացի սրանցից՝ պիտի ասել, որ հեղինակը բաւական անպաշտ կերպով է սրեղծում հանգուցներ և լուծումներ: Պարզ նկատելի է, որ ամբողջ գրածքը գրի անցնելուց առաջ ամբողջութեամբ իբրև մի պատկեր գոյութիւն չի ունեցել հեղինակի հոգում. նա խորը չէ թափանցել իր ներկայացրած երևոյթներով և դիպելով: Երբ որ և է յէպք կամ երևոյթ հրապարակ է գալիս ալս կամ ալն քալն անել տալու, ալս կամ ալն հերոսանքն առաջացնել տալու համար, յա պիտի արհեստական չլինի, պիտի հեղինակը ալնքան խոր թափանցած լինի իր պատկերացրած կեանքով, որ ալէ յէպքերին ինքը հաւատալ իբրև իրողութեան, որ յրանք նրա համար արհեստական կերպով մէջ բերած, թքով կ'պցրած չլինին: Գիկկէնսի մասին ասում են, որ նա ծիծաղում էր, երբ իր հերոսները ծիծաղում էին, և լալիս էր, երբ հերոսները լալիս էին: Թէ չէ՝ որպէս զի Սահառունին (Հեղինէ) ալրի մնալ և Հեղինէն կարողանալ ձգտել նրա հետ ամուսնութեամբ ընդ միշտ կապելու, հեղինակը մի անսպասելի և ծիծաղելի յէպքով էլ նահադակ է անում Սահառունու կնոջը: Երևի ալստեղ հասնելիս հեղինակը մտածել է—հարկաւոր է, որ Սահառունին ալրի լինի (իսկ նրան ամուսնացրել էր, երևի որ ցոյց տալ թէ ինստիտուտից յուրս եկած մի աղջիկ ինչպէս անընդուն

նակ է լաւ կին լինելու) ու որոշել է.—լաւ, կը գրեմ թէ զբօսանքից վերադառնալիս կառքի ձիերը փախցըրին, Սահառունու կինը վախեցաւ, հիւանդացաւ և մեռաւ իր մէջ մեռցնելով և Սահառունու ժառանգին: Եւ ալս տեսակ բաներ չար են, տանից յուրս են գալիս, «հէնց փոշոցում» պարտահում են ցանկացած մարդին. և մի անգամ չէ, ամեն անգամ, երբ հարկաւոր է: Սա ուղղակի ծիծաղելի է, յառնում է մի տեսակ տիկնախաղ.—Խմ տիկինս թող հարս լինի, քոնը փեսայ, տանենք պսակենք:—Պսակեցինք, հիմա թող հաց ուտեն:—Գէ, հիմա էլ թող քնեն:

Բռնազբոսիկ կերպով սրեղծած երևոյթները չափազանցութեան են հասնում «Գոթաւէր կին» վէպում: Ալստեղ հեղինակը պարտում է, թէ ինչպէս արիստոկրատ իշխան Արուսին, իր խանդարած նիւթական գործերը յրստելու համար, ամուսնանում է մի հարուստ կապալառուի աղջկալ հետ, որի փողերի իրաւունքը ձեռք բերելով և մի ժառանգ էլ ունենալով, որով բոլորովին ապահովում էին նաև կնոջ անշարժ կալածանքը իր համար, աչքից գցում է կնոջը, սկսում է ամեն կերպ նրան հալածել, թէ ինչ է—նա արիստոկրատ ծագում հունի, Հեղինակը ալնքան էքստազի մէջ է ընկնում, որ ասում է, թէ իշխան ամուսինը իր գառի նման խեղճ, համեստ կնոջը ասպրակներ է տալիս, որ նա օրերով հիւանդ պառկում է և ալն: Երեսխան էլ մօրից հեռացնում են, տեսնելու անգամ իրաւունք չեն տալիս: Եւ ալս բոլորը կարարում է մի

կնոջ վերաբերմամբ, որի մասին ասած է, թէ «նրան սովորեցրին բաւականին վարժ խօսել ռուսերէն, ֆրանսերէն և անգլիերէն, վարժ դաշնամուր ածել, գեղեցիկ նկարել ասլասի և ձենապակու վրայ, իսկ մնացեալ բաների մասին ճաշափազանց տարրական գաղափար ստացաւ» (երես 9): (Երեւի պարել էլ կը գիտենար, ինչու չի վշտում հեղինակը): Էլ ինչ էք ուզո՞ւմ, սրանից էլ աւելի հասապատասխան կրթութիւն էք ուզում մի թեթեւոյիկ արխիտոկրատ ընդանիքի հարս լինելու համար: Եւ ապա աչն, որ տասնուչորս տարեկան հասակից նա շարունակ արեօդեա Անէտից լսել է. «Marie, օտ աչք վայելակազմ իրանով, աչք փոքրիկ, սիրուն գլխով ու ձեռներով, գունատ դէմքով աչք նուրբ գծագրութեամբ դու ուշակի սխալմամբ ես ծնւել հասարակ ընդանիքում: Դու ունիս աչն բոլոր արժանիքները, որ պէտք են արիտոկրատ աշխատանքի. պակաս է միայն տիրուտը, բայց Աստուծոյ օգնութեամբ աչք էլ կը լինի, ma chère»: Աւելացրէք սրա վրա և կէս միլիոնանոց կարողութիւնը, և մարդ կը մտածի, որ աչ տեսակ հարսին պիտի որ գլխները վրայ ման ածէին: Բայց չէ, իշխանն ու նրա մալրր անսլրոր դազաններ են. միշտանում են, եւ ի հարկաւոր է հարսի մօրից փող սրանալ, իսկ մնացած ժամանակ անասելի ֆիզիկական և բարոյական տանջանքներ տալով նրան ինքնասպանութեան դուռն են հասցնում: Իսկ հարսը, Մարիամը, մի թույլ վերին առօրեային անհամարձակ մի արարած է, որը սակաւն եր-

բեմն երբեմն բաւական ազդու կերպով բողոքում է իրեն տանջողներէ շէմ:

Մարդ մտածում է, եթէ հեղինակը ուզում է մի կին պատկերացնել, որ իր թույլ բնատրութեամբ չի կարողանում ազարեւել ճնշող դուրսից և Հեղինէի նման իր երեխան առնել հեռանալ ամուսնուց: Թէ սա է՝ հեղինէի չէ: Եթէ ուզում է աչ վէպը իբրեւ մի պատկեր ներկայացնել արխիտոկրատ ընդանիքում ոչ արխիտոկրատ ծագում ունեցող հարսի դուրսից — իբրեւ պատկեր ոչ մի արժէք չունի, որովհետեւ աչն քան է չափազանց րած լալկան կերպով նկարագրած, որ իրականութեան պատկեր լինելուց չափ հեռու է: Իսկ եթէ սա մի մասնատուր դէպքի նկարագրութիւն է, դա էլ հեղինէի չէ, որովհետեւ սրանից չափ աւելի սարսափելին կարելի է նկարագրել և անուամբ նախելու ցանկալի տպաւորութիւնը չաճել, չտալ մի պատկեր, որ կարողանար տեղի և ժամանակի ազդեցութիւնից զերծ մնալ և թարմութիւն պահպանել իբրեւ մեր ժամանակների հասարակական չարաքերութիւնների մի պատկեր: Արեւմտեւ էլ ինչի է գրւած աչ վէպը: Ասում են ճաշակի մասին վիճել չի կարելի, մէկը տէրտէրն է սիրում, մէկը տէրտէրակիւնը: Կարող է մինին դուր գալ, մինին՝ ոչ: Բայց մենք կարծում ենք, որ կնոջ անօգնական դուրսից անհամապատասխան ամուսնութեան դէպքում և ներկայ հասարակական կազմակերպութեան մէջ բազմաթիւների մէջ աչ բացը

ալն քան է զբաղեցնում հեղինակին, որ շուեննալով գեղարեւոտական տաշանդ և երևութիւն աւելի լաւն ու աւելի խոր դմբոնելու կարողութիւն, նա սորիւլած է իր զգացմունքներին բաւականութիւն տալու համար ընկնել ապաքինի հատուկորոն երեսխմաների չեղելից և, գուցէ նկարագրել ալս ցոսակ շէպքերս Բոլոր գրածքներում աչքի է ընկնում մի ցոսակ հաւաք շէպի ապագան և հերաքըրքըրութիւն իր նիւթով. երևում է, որ խնդրը հեղինակին զբաղեցնում է, մրածել է տալիս. Նւ մարդ գալիս է ալն եղբակացութեան, որ հեղինակը գիտէ հասկանալ, նկարել, ըմբռնել մի բան, բաւց պատկերացնել — ոչ:

Հեղինակին չի լաջողում նոյն իսկ վէպերը լնթեռնելի դարձնել. ահագին ձանձրութիւն մարդ հագիւ է վերջացնում ընթերցումը. Սրա մի պարտաւն էլ մենք կարծում ենք. նա է, որ հեղինակը գլուխները բաժանելուն շարտարօրինակ է վերաբերում. միևնույն զլխի մէջ լաճախ

խօսում է մի քանի բաների մասին, մի նիւթից միւսին թռչելով. Խրաքանչիւր զլուխ մի առանձին բան պիտի ներկայացնի, մի որն է խնդրով պիտի զբաււի. պիտի ալնպէս լինի, որ եթէ մարդ մի զլուխը առանձին կարդալու լինի, էլի մի բան հասկանալ, մի բաւականութիւն սորանալ. Ալնպէս էր անում մեզնում Բաֆֆին, որի գրածքների լախշորակութեամբ կարդացելու մի պարտաւն էլ սա պիտի համարել. ալնպէս են վարում և շարտար զլուխաւորներ — օրինակ Սենկինչը. Տ. Մարիամ Կարիսեանի գրքերում ալն բանը չկալ. խօսակցութիւններով, դարողութիւններով, հանդիպումներով լի են զլուխները, անլաւորն, առանց մի առանցքի շուրջը ի ըմբած լինելու, առանց որոշ կապի դասաւորած. ալն է պարտաւ. որ սլո գրքերի ամբողջ հերաքըրքութիւնը վերջին զլուխներում է, ուր ընթերցողը իմանում է ինչ եղաւ հերոսի կամ հերոսուհու վերջը:

ՄԱՐ. ՅԱՐ.